

АКТУАЛЬНІСТЬ ПУРИСТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

RELEVANCE OF PURISTIC TRENDS IN UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY FOR FUTURE DOCTORS

Сучасна система вищої медичної освіти в Україні зорієнтована на формування мовної компетенції особистості майбутнього лікаря. Нині основною вимогою до фахівця є сформована здатність до правильного викладу думок, а знання мови є важливою складовою професійної підготовки. На формування національно-мовної особистості, вироблення комунікативних навичок та засвоєння фахової мови майбутніми спеціалістами спрямоване викладання навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у Національному медичному університеті. Після повномасштабного вторгнення особливо загострилося питання державної мови, зокрема у зв'язку з її ідентифікаційною функцією, відбулася актуалізація патріотичної складової мови, а відтак стала актуальною чистота мови, позбавлення її від суржику та калькованих росіянізмів, а загалом – і від невиправданих запозичень. Вкотре гостро постало питання «очищення» української мови від невиправданих іношомовних вкраплень, тобто питання пуризму.

Явищу пуризму не присвячено окремих розлогих розвідок, проте маємо розвідки окремих науковців, присвячені дослідженню запозичених термінів. Проте не маємо окремих наукових розвідок, присвячених особливостям пуристичних тенденцій в українській медичній терміносистемі та шляхам формування у студентів медичного вишу усебічного розуміння причин виникнення, способів вияву та усебічної оцінки явища пуризму в українській медичній лексикі.

Завданням статті є розгляд шляхів формування поняття про пуризм як явище у студентів медичного вишу та усвідомлення ними пуристичних тенденцій як способу об'єднання тих, хто дбає про чистоту літературної мови та суворе дотримання літературних норм, захист її не лише від іношомовних впливів, а й від діалектів та просторічної лексики.

Відзначено, що уявлення про явище пуризму в українській мові формується у здобувачів вищої освіти у процесі вивчення більшості тем курсу. Ретельне дослідження пуристичних тенденцій допомагає зрозуміти причини їх появи та уникнути хибного викривленого уявлення про пуризм як про негативне явище в мові, натомість осягнути його як суперечливе, проте об'єднуваче явище для тих, хто дбає про чистоту літературної мови та неухильне дотримання літературних норм.

Ключові слова: пуризм, пуристичні тенденції, іношомовні запозичення, питома лексика, росіянізми, мовне калькування.

The modern system of higher medical education in Ukraine is focused on the formation of language competence of the personality of the future doctor. Nowadays, the main requirement for a specialist is the developed ability to correctly express thoughts, and knowledge of the language is an important component of professional training. The teaching of the educational discipline «Ukrainian language (for professional purposes)» at the National Medical University is aimed at the formation of a national-linguistic personality, the development of communication skills and the acquisition of professional language by future specialists. After the full-scale invasion, the issue of the state language became especially acute, in particular in connection with its identification function, the patriotic component of the language was actualized, and thus the urgency of the purity of the language, ridding it of slang and traced russianisms, and in general, from unjustified borrowings, became acute. Once again, the issue of «purification» of the Ukrainian language from unjustified foreign language inclusions, i.e. the issue of purism, has become acute. The phenomenon of purism is not devoted to individual extensive investigations, but we have investigations of individual scientists, devoted to the study of borrowed terms. However, we do not have separate scientific studies devoted to the peculiarities of purist tendencies in the Ukrainian medical terminology and ways of forming in medical students a comprehensive understanding of the causes of occurrence, methods of detection and comprehensive assessment of the phenomenon of purism in the Ukrainian medical vocabulary.

The task of the article is to consider ways of forming the concept of purism as a phenomenon among students of a medical university and their awareness of purist tendencies as a way of uniting those who care about the purity of the literary language and strict observance of literary norms, protecting it not only from foreign language influences, but also from dialects and spatial vocabulary.

It is noted that the idea of the phenomenon of purism in the Ukrainian language is formed among students of higher education in the process of studying most of the course topics. A careful study of purist tendencies helps to understand the reasons for their appearance and to avoid a false and distorted view of purism as a negative phenomenon in language, instead, to understand it as a contradictory, but unifying phenomenon for those who care about the purity of literary language and strict adherence to literary norms.

Key words: purism, purist tendencies, foreign borrowings, specific vocabulary, russianisms, language tracing.

УДК 378:231

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.2.26>

Шевель Н.О.,

канд. філол. наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця

Шевель Т.О.,

канд. філол. наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасна система вищої медичної освіти в Україні зорієнтована на формування мовної компетенції особистості майбутнього лікаря. Нині основною вимогою до фахівця є сформована здатність

до правильного викладу думок, а знання мови є важливою складовою професійної підготовки. На формування національно-мовної особистості, вироблення комунікативних навичок та засвоєння фахової мови майбутніми спеціалістами

спрямоване викладання навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у Національному медичному університеті. Після повномасштабного вторгнення особливо загострилося питання державної мови, зокрема у зв'язку з її ідентифікаційною функцією, відбулася актуалізація патріотичної складової мови, а відтак загострилася актуальність чистоти мови, позбавлення її від суржику та калькованих росіянізмів, а загалом – і від невиправданих запозичень. Вкотре гостро постало питання «очищення» української мови від невиправданих іншомовних вкраплень, тобто питання пуризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явищу пуризму не присвячено окремих розлогих розвідок, проте маємо публікації науковців, присвячені дослідженню запозичених термінів (М. Желуденко, С. Єрмоленко, Т. Кияк, І. Кочан та ін.). Ґрунтовною є публікація О. Кримця про пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях. Розлогу розвідку присвятив розгляду українського пуризму на європейському тлі П. Селігей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте не маємо окремих наукових розвідок, присвячених особливостям пуристичних тенденцій в українській медичній терміносистемі та шляхам формування у студентів вищого медичного навчального закладу усебічного розуміння причин виникнення, способів вияву та позитивних і негативних характеристик явища пуризму.

Завданням статті є розгляд шляхів формування поняття про пуризм як явище у студентів медичного вишу та усвідомлення ними пуристичних тенденцій як способу об'єднання тих, хто дбає про чистоту літературної мови та суворе дотримання літературних норм, захист її не лише від іншомовних впливів, а й від діалектів та просторічної лексики.

Виклад основного матеріалу. Студенти мають усвідомити, що фахове мовлення, зокрема медичне, є частиною загальнонаціональної мови. Відтак усі процеси, які відбуваються в суспільстві, позначаються на розвитку та функціонуванні мови, відповідно чинять суттєвий вплив і на фахову мову медика. Уже перше заняття, присвячене фаховій мові медицини та особливостям спілкування лікаря у його професійній діяльності, має сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про явище пуризму в українській мові. Здобувачам варто знати про кілька хвиль активізації пуристичних тенденцій, зумовлених відповідними суспільно-історичними та політичними процесами в нашій країні. Ідеться про періоди українізації (20–30-ті роки ХХ ст.) демократизації (кінець ХХ ст.) та поміркований пуризм 60-х років ХХ ст. [2]. Глобалізаційні процеси межі ХХ–ХХІ ст. суттєво вплинули на згасання пуристичних тенденцій,

однак питання очищення української мови та підтвердження її потенціалу для розбудови власної термінології знову гостро постало з початком російсько-української війни у 2014 році та особливо актуалізувалося з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Розгляд пуризму під таким кутом допомагає зрозуміти причини його появи та уникнути хибного викривленого уявлення про пуризм як про негативне явище в мові. Навпаки, пуризм об'єднує тих, хто дбає про чистоту літературної мови та суворе дотримання літературних норм, захист її не лише від іншомовних впливів, а й від діалектів та просторічної лексики. Термін похідний від фр. *purisme*, а той – від лат. *purus* – чистий. Негативне ставлення до цього явища сформоване русифікаторами, які таврували пуризм як антиісторичний, буржуазно-націоналістичний, суб'єктивно-смаковий [6]. Натомість європейська лінгвістика позначає цим терміном переважно позитивні мовні процеси, прояв боротьби за політичну і культурну незалежність [2]. Важливо сформувані у студентів розуміння про пуристичні тенденції у європейських мовах та об'єктивне ставлення до пуристичних тенденцій в українській мові, наголосивши, що через брак спеціальних мовознавчих розвідок із цього питання тривалий час переважали саме стереотипні негативні оціночні судження [6].

В історії розвитку європейських літературних мов на етапі їх становлення дієвим був пуризм, який сягав рівня громадського руху, маючи значний суспільний резонанс. Зокрема слід згадати про Німеччину доби абсолютизму ХVІІ–ХVІІІ ст., коли пуризм протистояв культурній гегемонії Франції, захищаючи німецьку мову від чужорідних впливів. Ця тенденція до очищення німецької лексики підтримується деякими мовознавцями на початку ХІХ ст., а також стимулює мовне єднання на тлі національного після проголошення Німецької імперії у 1871 році [6]. Пуристи рятували угорську літературну мову від занепаду, коли на поч. ХVІІІ ст. Угорщина потрапила під владу Габсбургів: у державному житті вона зазнає тиску німецької і латинської мови, а для місцевої знаті популярною стає французька. Завдяки політиці влади та тиску освічених кіл, які зробили вибір на користь розвитку питомої основи власної мови, було зміцнено позиції угорської мови та розвинено її словотвірні можливості [6]. Успішним є також досвід демократичної Франції, яка на законодавчому рівні захистила мову від англіцизмів, видавши у 1972 році декрет «Про збагачення французької мови», яким створено спеціальну комісію для формування питомої термінології, та закон, який забороняв установам використання іншомовних слів. Усі ці заходи сприймалися як підвищення престижу мови. Пальма першості щодо пуристичних тенденцій належить Ісландії, яка від ХVІІІ ст.

у пуристичний спосіб звільнялася від данських та німецьких впливів, продукуючи питомі новотвори або відроджуючи застарілу лексику. Це лише кілька прикладів з-поміж багатьох, які ілюструють позитивний досвід політики пуризму для розвитку власної мови, зокрема її лексичного складу.

Оскільки значна увага при вивченні української мови майбутніми лікарями приділяється саме українській медичній термінології, то питання пуризму виявляється особливо актуальним, адже, як і в багатьох європейських мовах, пуристичні тенденції проявляються саме на лексичному рівні, зокрема при формуванні наукової термінології. Тож розглядаючи лексичний аспект фахової мови та ведучи мову про іншомовні слова у складі української медичної термінології, звісно, звертаємо увагу майбутніх лікарів на те, що в основу будь-якої національної термінології покладено поняття, сформовані культурою народу-носія цієї мови. У медичній лексиці переважають слова іншомовного походження, які є міжнародними термінами, а сама медична терміносистема, попри відносну стабільність, доволі динамічна на шляху до постійного вдосконалення. Питання у мовознавців-пуристів викликає навіть не надмір запозичень, які сприяють розширенню кордонів комунікації та інтегрованості у світову науку, а наявність калькованих росіянізмів. Саме такі терміни-покручі необхідно замінити питомими відповідниками: або новотворами, або повернутими із забуття архаїзмами (*правець* замість *стовбняк*, *кила* замість *грижа* чи *нориця* замість *свищ*, *закреп* замість *запор*). «Серед багатьох комунікативних ознак, які проявляються у живому мовленні лікаря..., найважливішою є правильність, що забезпечується відповідністю мовних засобів мовній нормі. Слід також навчити студентів слідкувати за чистотою мови» [9, с. 115].

Зі здобуттям незалежності у спадок ми отримали багату на росіянізми медичну наукову мову, а мовні покручі неконтрольовано кочували зі словника у словник. І навіть нові медичні терміни з інших мов калькувалися або підлягали автоматичному перекладу без лінгвістичного опрацювання. Тож українська термінологія не лише зросійщена, а й латинізована та англійзована, як вважають деякі дослідники [7, с. 54]. Проте більшість словників і далі фіксують слова, вживання яких бажано уникати, бо вони є кальками з російської. До прикладу, «Медичний латинсько-український словник» М. Галина (Прага, 1926) [5] латинський термін *obstipatio* перекладає як *закреп*. Або ж російське «очаг» перекладається і як «*вогнище*», тобто місце, де розкладають вогонь, або ж у переносному значенні «центр зосередження чогось», і як «*осередок*». У медицині можуть вживатися обидва ці слова («*осередок запалення*» і «*вогнище запалення*»), проте варто переходити на «*осередок*» як

більш прийнятне. Прикметники із кінцевим терміноелементом *-подібний* теж є калькою від *-видний* та *-образний*. Натомість словники до 1930 року не фіксують таких термінів, а мають відповідники із суфіксами *-аст-*, *-уват-*, *-ат-* (*кулястий*, *хрещатий* та ін.).

Почасти термін іншомовного походження або ж калькований термін та його питомий відповідник перебувають у синонімічних лексико-семантичних відношеннях. Тож на цьому варто акцентувати увагу у процесі розгляду лексико-семантичних відношень у науковій термінології. Зокрема ідеться про типові шляхи формування пар абсолютних термінів-синонімів, коли паралельно вживаними є питомий та іншомовний терміни. Зауважують, що іноді український еквівалент теж є словотворчою калькою (*епігастрій* – *надчеревина*, *автоінфекція* – *самозараження*, *екзотропія* – *косоокість*). Інший шлях появи термінів-дублетів – це повернення із забуття (часто вимушеного) питомих термінів, як уже згадувані вище *кила* – *грижа*, *нориця* – *свищ*, *закреп* – *запор*. Мовознавці застерігають, що, роблячи вибір на користь питомого терміна, варто брати до уваги, що питомий відповідник тяжіє до загальноновживаної лексики, а відтак – до багатозначності, натомість термін іншомовного походження є лише у складі термінологічної лексики (*гідротурбіна* – *водотурбіна*, *гідрометр* – *водомір*, *гідродинаміка* – *водорух*). А от щодо терміноелемента *кардіо-*, то його не поєднують з українськими основами (*кардіограма*, *кардіологія*, *кардіоцит*, *кардіотомія*), а компонент *серце-* сполучуваний із питомими основами (*серцевидний*, *серцево-судинний*) [1].

Повертаємося зі студентами до питання пуристичних тенденцій у мові, вивчаючи особливості використання дієслівних форм. Ідеться про активні дієприкметники теперішнього часу, кальковані разом із нетиповими для української мови суфіксами *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*), які потрібно замінити віддієслівними прикметниками, іноді – іменниками або описовими конструкціями (*взаємовиключаючий* – *взаємовиключний*, *дезинфікуючий* – *дезинфікувальний*, *завідуючий* – *завідувач*). Пуристична концепція стосується також теми «Українська лексикографія» адже саме словники фіксують як іншомовні терміни, так і пріоритетні питомі варіанти і, на жаль, досі можуть пропонувати кальковані мовні покручі. «Студенти мають позбавитися не лише у навчальному процесі, а й у щоденному побутовому спілкуванні від слів-паразитів..., русизмів, які збіднюють та засмічують мову» [8, с. 111].

Висновки. Отже, оскільки російсько-українська війна, а особливо повномасштабне вторгнення актуалізували ідентифікаційну функцію та патріотичну складову державної мови, гостро постало питання очищення мови від суржику та калькованих росіянізмів,

а загалом – і від невиправданих запозичень, тобто питання пуризму. Викладання навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у Національному медичному університеті формує національно-мовну особистість, забезпечуючи досконале оволодіння майбутніми спеціалістами фаховою мовою медика. Необхідно сформувати у студентів бачення фахового медичного мовлення як частини загальнонаціональної мови, яка зазнає впливу всіх суспільних процесів. Ретельне дослідження пуристичних тенденцій допомагає зрозуміти причини їх появи та уникнути хибного негативного уявлення про пуризм, натомість досягнути його як суперечливе, проте об'єднавче явище для тих, хто дбає про чистоту літературної мови та неухильне дотримання мовних норм.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Германович Г. Медичні терміни з компонентами *кардіо-* та *серце-* у сучасній українській мові. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2016. № 842. С. 51–54.
2. Кравченко Є. Український лінгвопуризм і культура мови на європейському тлі. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць*. Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=7508>.
3. Крimeць О. Пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Вип. 77. С. 146–149.
4. Кочан І. Динаміка з'яви термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові (слова із компонентом *гідро-*). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2015. № 817. С. 28–35.
5. Медичний латинсько-український словник за ред. М. Галина. Прага, 1926. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3736/file.pdf>
6. Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 49–66.
7. Томашевська О., Дзись Є. Українська медична мова: проблеми та їх вирішення. *Здоров'я України*. 2021. № 17 (510). С. 54–59.
8. Шевель Н. Мовленнєвий етикет майбутнього лікаря. *Гуманітарний корпус: [збірник наук. статей]*. Вип. 18. Вінниця, 2018. С. 109–112.
9. Шевель Т. Особливості формування культури усного професійного спілкування майбутнього лікаря *Гуманітарний корпус: [збірник наук. статей]*. Вип. 18. Вінниця, 2018. С. 113–116.